

*Nijaz IBRULJ*

## *SJEĆANJE NA AKADEMIKA MUHAMEDA FILIPOVIĆA*

Akademik Filipović je bio, prije svega, filozof i naučnik, univerzitetski profesor<sup>1</sup> koji je držao predavanja u različitim prilikama i na raznim mjestima: od lokalnih radničkih univerziteta, preko naučnih centara i instituta, političkih škola, naučnih konferencija i skupova, domaćih univerziteta i visokih škola, do evropskih univerziteta i univerziteta u SAD-u. Svugdje je bio zapamćen kao briljantan izlagač s argumentacijom koja je bila komponirana iz logičke formalne argumentacije i neformalne argumentacije uvjeravanja, iz sinonimnih i homonimnih karakterizacija procesa i fenomena, pa čak i narativnih sekvenci u kojima je onda davao i jednu vlastitu anegdotalnu redeskripciju događaja, kako javnih tako i privatnih. Uvjeravao je sagovornike i slušatelje svim sredstvima, i u tome je bio ekstremno uspješan. Gotovo da nije bilo teme o kojoj on nije mogao govoriti, adekvatno i kompetentno.

---

<sup>1</sup> Muhamed Filipović je rođen 3. 8. 1929. godine u Banjoj Luci. Doktorat iz filozofije obranio je 1961. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Iste godine je biran za docenta, 1967. godine za vanrednog, a 1972. za redovnog profesora za predmete Logika sa metodologijom i Metodologija znanstvenog rada na Odsjeku za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Najznačajniji radovi: Religija i moral; Metodologija socijalnih i istraživanja potreba u obrazovanju; Humanistički problemi socijalizma; Industrijska sociologija; Industrija kao predmet naučnog istraživanja; Ručvođenje u industriji BiH; Predavanja o metodologiji socioloških istraživanja; Filozofija Ludviga Wittgensteina; Lenjin – Monografija njegove misli; Filozofski problemi savremenih logičkih teorija; Suvremena filozofija i marksizam; Filozofija Karla Marksa; Materijalizam Karla Marksa; Marksova dijalektika; Bosna i Hercegovina – Separat Enciklopedije Jugoslavije o Bosni i Hercegovini; Safet Krupić – marksistički filozof, književni kritičar i estetičar; Filozofija jezika; Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice; Bošnjačka politika; Ideja Europe u europskoj historiji; Deset predavanja o razumijevanju historije u europskoj historiografiji; Bio sam Alijin diplomata; Komunizam i nostalgija; Jedno dugo, dugo putovanje uz rijeku Lim i oko Peštera; Pitanje odgovornosti za rat u Bosni i Hercegovini 1992–1995; Bosna i Hercegovina u okovima nacionalizma; Tragedija Bosne; Islam i teror; Devetnaest etida o Mihailu Bahtinu; Filozofija – udžbenik za srednje škole; Filozofska istraživanja – filozofija, logika, jezik; Afera Agrokomerc i smrt Hamdije Pozderca; Javnost i moral; Ko smo mi Bošnjaci; Filozofski eseji; Kraj epohe liberalizma; Bosanski duh lebdi nad Bosnom; Pokušaj jedne duhovne biografije; Historija bosanske duhovnosti – Prahistorija; Historija bosanske duhovnosti – Duhovni život Ilira i srednjovjekovne Bosne; Historija bosanske duhovnosti – Duhovni život osmanske Bosne; Historija bosanske duhovnosti – Epoha modernizacije; Metodologija znanosti i znanstvenog rada.

Djelo akademika Filipovića je zato mnogostruko i raznovrsno, najčešće interdisciplinarno, ponekad i multidisciplinarno. Ono paralelno ulazi u brojne naučne discipline, ponajviše one u području humanističkih i društvenih nauka. O tome svjedoče njegove knjige, monografije, eseji, traktati, naučni članci, autobiografska djela, saopštenja, komentari, recenzije, kritike, osvrti, projekti, programi, popularni novinski članci, kolumne..., gotovo 40 knjiga, stotine članaka, oko 2.000 bibliografskih jedinica! Ta interdisciplinarnost i multidisciplinarnost nije bila samo jedan metod nego i strategija njegovog intelektualnog rada, i ta je strategija bila duboko motivirana njegovim filozofskim talentom i filozofskim pozivom. Zapravo je zbog tog filozofskog backgrounda uvijek radio integrirane projekte i koristio se konzorcijem metodologija. I zbog toga je bio akademik u pravom smislu te riječi, a ne puki znalac ograničenog broja podataka unutar jedne naučne discipline.

### *O DJELIMA IZ OBLASTI FILOZOFIJE, LOGIKE I METODOLOGIJE*

U svojim filozofskim djelima akademik Filipović je razumijevanje logike, filozofije, metodologije, filozofije jezika, filozofije nauke izvodio iz najplodnije filozofske tradicije evropskog mišljenja, iz evropskog razumijevanja nauke kao sistema ideja koje se ekspliciraju djelovanjem kritičkog i analitičkog idioma, u razvoju duhovnog svijeta od neposredne neodređene datosti i apstraktnih pojmova i termina do kategorijalno i atributivno sasvim određenog bića i supstancijalnog znanja i svijesti o tom biću i o tom znanju. On je jednostavno logiku razumijevao kao semantičku samosvijest, kao misao koja ne samo da reflektira uspostavljajući kritičke relacije u pojmovnom sadržaju nego koja ima obavezu i da referira na objekte u realnom prostoru i vremenu, da poveže pojam i predmet, svijet ideja i svijet stvarnosti. U tome je bio potpuno kantijanski orijentiran.

U filozofskim monografijama i naučnim člancima posvećenim značajnim filozofskim teorijama, problemima i topikama evropske filozofije akademik Filipović je sa velikim poznavanjem glavnih filozofskih pravaca i orijentacija izlagao misli Kanta, Hegela, Marxa, Poppera, Wittgensteina, Deweya, Husserla, Heideggera, i istovremeno mapirao te topike i probleme u interpretaciju djela bosanskohercegovačkih filozofskih mislilaca i književnih pisaca, kao što su bili Safet Krupić, Veselin Masleša, Mak Dizdar, Skender Kulenović, Avdo Humo i drugi. Nikada nije ponizio

nijedno intelektualno iskustvo bosanskohercegovačke inteligencije, nikada ga nije proglasio lokalnim i palanačkim, naprotiv, uvijek se trudio da taj sadržaj bosanske duhovnosti, bio on pojmovni ili emotivni, uzdigne iz lokalnog miljea i dovede u ekvilibrij i interakciju s onim što se smatralo produkcijom evropske i svjetske duhovnosti.

Razumijevanje konteksta intelektualnog rada i političkog djelovanja akademika Muhameda Filipovića pokazuje da je njegovo djelo, njegov rad na području filozofije, logike i filozofije jezika, i posebno na području političke filozofije i historiografije, kroz topike kojima se bavio, pozicionirano u sâmo središte svjetske i evropske filozofske misli. Njegovo djelo ima jednu osebujnu crtu: sposobnost izgradnje konteksta partikularne (realnim prostorom i vremenom određene) duhovnosti iz same ideje duhovnog svijeta, iz ideje duhovnih nauka i duhovnog načina života naroda i pojedinca. U tome je on potpuni Evropljanin, po načinu na koji generira konceptualnu građevinu koja čini internalnu konstrukciju / zdanje duhovnog i materijalnog svijeta. Zapravo bi se moglo pokazati da je akademik Muhamed Filipović sve ključne pozicije svojeg pristupa nacionalnim i političkim temama utemeljio u najboljim evropskim kulturnim, filozofskim i socijalnim idejama, principima i stanovištima, jednom riječju u kulturi evropskog mišljenja u njenom najboljem, prosvjetiteljskom i naprednom smislu.

Ali je istovremeno njega to evropsko nasljeđe i evropska kultura koju je stalno izučavao neprekidno opominjala da u samom središtu, u samom srcu te kulture postoji duboka nihilistička, paradoksalna, apsurdna intencionalnost samorazaranja i samouništenja koja je upravo Evropu učinila rodnim mjestom najgorih ideologija poput nacizma, rasizma, fašizma, komunizma koje su proizvele holokaust i genocid i totalitarne sisteme, ali uprkos svemu tome i rodnim mjestom najznačajnijih prosvjetiteljskih i humanističkih pokreta, revolucija, preporoda, otpora, opozicije svemu tome. On je, obrazujući se u tom kontekstu, kao i Miroslav Krleža, znao šta sve jeste Evropa i njena kultura i njene vrijednosti. I bio je stalno na oprezu prema toj nevidljivoj, a u historijskim činjenicama evidentnoj ontologiji dobra i ontologiji zla koje su se na tom području stalno sukobljavale a nekada i dopunjavale. Zbog toga je u fokusu njegovog filozofskog mišljenja i naučnog rada stalno bila ta stvarnost za koju je često tražio rješenje u stvarnosti Bosne i Hercegovine, svoje domovine, njene kulture i tradicije. I obratno, ono što je u bosanskom mentalitetu vidio kao opasnost, zaostalost i primitivizam, tome je tražio spas u racionalizaciji, u obrazovanju, u socijalnoj inteligenciji, u instrumentalnoj inteligenciji, u

razumijevanju inteligencije kao sposobnosti integracije i distribucije simboličkih kompleksa, logičkih funkcija, redeskripcije i rekognicije, unifikacije i granulacije pojmovnog sadržaja. Jednom riječju, on je doista preferirao Leibnitzov stav da logika mora biti *lingua characteristic* i istovremeno *calculus ratiocinator*.

Sve to znanje koje je skupljao služilo mu je da razumije fenomene našeg svijeta života i da ih objasni. Zbog toga je zapravo stalno bio fenomenolog i hermeneutičar; s jedne strane stalno u istraživanju i tumačenju ljudske prirode, gledajući je kroz jezik filozofije i logiku jezika, a s druge strane stalno u istraživanju društva, društvene ontologije i društvene logike, u stalnoj potrazi za supstancijom koja daje jedinstvo duhovnom doživljaju kolektivnog identiteta. Zbog toga je ulazio u psihologiju, u etnologiju, u etnografiju, u antropologiju, u historiografiju. I to ga je stalno vraćalo u historiju, u činjenice i stanja stvari iz kojih je mogao otčitati intencionalna stanja društvenih i političkih aktera i predvidjeti buduće djelovanje i razvoj tih intencionalnih, u suštini mentalnih i onda mentalitetskih stanja. Zato je bio stalno Racionalni Nemir, glasni fenomenolog političkog života Bosne i Hercegovine, rečeno trendovskim vokabularom: on je bio uzbunjivač, zviždač, on je stalno alarmirao na opasnosti koje su nam dolazile od drugih i od nas samih. Zapravo se iz njegovih razmatranja ljudske prirode i društva moglo naučiti i shvatiti da se historija ponavlja jer se ljudska priroda ne mijenja!

Akademik Muhamed Filipović je kroz svoje istraživanje logike i jezika bio prisiljen vršiti granulaciju jedne komprese koju sačinjava povijest logike, povijest njenih problema i njenih relacija sa drugim disciplinama i područjima, a prije svega njena relacija sa filozofijom i naukom kojoj nužnim načinom pripada. Naravno, nije čudno da je njegov napor najviše bio uslovljen vezom koju logika ima sa jezikom, kako prirodnim tako i artificijelnim, zato što je jedino mjesto gdje se ono logičko pokazuje ili gdje se manifestira upravo samo jezik. Logika se može definirati na više načina jer treba uzeti u obzir više područja njene primjene, ali ona je u svakom od načina određenja uvijek racionalni jezik ljudskog mišljenja, bez obzira kakve karakterizacije taj jezik dobija kada se posmatra na području matematike, pozitivnih nauka, lingvistike, etike ili kognitivne znanosti. Akademik Filipović je želio učiniti logiku racionalnim jezikom ljudske prakse, a strategiju mišljenje učiniti strategijom rješavanja životnih problema. A to je bila strategija koju su u svojoj filozofiji humanističkog pragmatizma utemeljili Russel, James, Peirce, Dewey i drugi filozofi sve do Rortya i Brandoma.

Akademik Filipović je pružio obilje dokaza da logika nije puka tehnika neprotivrječnog zaključivanja – iako ona jeste i to – i da je potrebno prirodu logike istraživati praktično kao prirodu čovjeka, kao racionalnu kompetenciju i kao lingvističku kompetenciju koje čine mogućim njegov kognitivni, mentalni, verbalni, socijalni, praktični i teorijski, moralni i politički identitet. Racionalna sposobnost čovjeka, koja je ontogenetskog i psihogenetskog porijekla i koja je formatirana postojanjem čulnog svijeta i prirodnih vrsta, njihovim kvalitetima, sâma formatira čovjekov mentalni svijet, njegove reakcije na vanjske podražaje i unutarnji asocijativni kompleks.

Akademik Filipović je pisao značajnu filozofsku esejistiku. To je za njega bila vrlo važna forma koja mu je pružala mogućnost ilustracije i iluminacije fenomena kojima se bavio i istovremeno polemičke prezentacije vlastitog stanovišta. Zapravo bi se moglo reći da akademik Filipović nije napisao ništa što u sebi nije imalo polemičku notu! U filozofskim esejima pokazuje svojim načinom percepcije i svojim načinom mišljenja da sve ono čega se filozof dotakne nije više ravnodušni, neodređeni predmet čulnog razvrstavanja, niti samo polje demonstriranja puke analitičke sposobnosti da se isto kaže na različite načine. Ovdje pridjev “filozofski”, u naslovu svakog njegovog djela, poput znaka negacije ispred zagrade u matematici mijenja odmah i formu i sadržaj: umjesto narativne ili literarne semantike slijede definicije, dokazi, derivacije konsekvenci postavljenih hipoteza, sva aparatura mišljenja koju donosi filozofsko razmatranje bilo čega. Šta je onda esejističko u tim djelima? U tim djelima on gleda u sebe, u svoju ontologiju, u svoj moral, u svoju epistemologiju iz koje onda vrši karakterizacije i opise ljudi, događaja i procesa.

Akademik Muhamed Filipović, profesor filozofije iz Bosne, uradio je mnogo za utemeljenje i održivost intelektualne arhitekture ili konceptualne mreže mišljenja bosanskog kulturnog bića. Ovdje mislim na intelektualnu arhitekturu, na to kako se i od koga se i s koliko intelektualne sposobnosti u neki sadržaj unosio neki princip, neka aksiomska sigurnost, neka nužnost valjanog pretpostavljanja i zaključivanja, neki standard racionalnog koji se ne može pobijati / negirati na racionalni način a da se ne ugrozi sâmo mišljenje. Intelektualnu arhitekturu, arhitektoniku uma, sačinjavaju relacije između objekata mišljenja i relacije između relacija bilo kojeg sadržaja na bilo kojem području istraživanja i o bilo kojem objektu znanstvenog interesa. Tu konceptualnu mrežu, tu kulturnu i mentalnu hijerarhiju, Muhamed Filipović s takvom lakoćom uspostavlja u bilo kojem univerzumu diskursa, uspostavljujući čak i u nepoznatom

sadržaju mrežu relacija neophodnih za njegovu konceptualizaciju, da su ga jedni nazivali enciklopedistom, a drugi, kojima se činilo da u tom diskursu ima malo predmetnosti, napadali i osporavali.

### *O FILOZOFSKO-POLITIČKIM RASPRAVAMA*

U području političke filozofije akademik Filipović je napisao brojna djela. Filipović se u tim djelima obraćao akterima političkog života i vršio evaluaciju njihovih političkih profila, njihovih programa i njihovog djelovanja u jednom dugom periodu. Zahvatao je u tim analizama period komunističkog sistema u bivšoj zajedničkoj država i posebno period nakon proglašenja Bosne i Hercegovine suverenom državom. I tu je političku filozofiju davao u formi filozofsko-političkih eseja i filozofsko-političkih traktata sa dominantno polemičkim karakterom.

Za Filipovića razumjeti Bosnu i Hercegovinu znači razumjeti koncept multilateralog / multietničkog društva i suverene države koja jedino može biti konstitutivna, koja treba stvarati institucije koje će omogućavati institucionalne činjenice i davati statusne funkcije; razumjeti koncept države koja je potrebna uređenoj egzistenciji građana svakog naroda znači razumjeti institucije koje omogućavaju produkciju institucionalnih činjenica koje svakom narodu i svakom građaninu osiguravaju jednakopravnost u političkom, vjerskom, kulturnom, ekonomskom i obrazovnom pogledu.

Akademik Muhamed Filipović je uvijek postupao kao čovjek koji zna da su rješenja temporalna, ovisna od trenutka, od ljudi, od njihovih reakcija, od individualne i kolektivne semantičke i moralne historije, od interpersonalne komunikacije i intersubjektivne interpretacije. Stoga je uvijek djelovao javno a ne iz nekog zavjereničkog podzemlja. Jedino prirodno mjesto njegovog opstanka uvijek je bio sâm centar, epicentar događanja ljudske brige koja tjera u racionalni nemir.

Filipović nije štedio svoje političke protivnike, a ni političke pristalice. Postavljao im je zahtjev za racionalnim djelovanjem oslobođen od misticizma i viših ciljeva, religijskih ili kvazipolitičkih. Zato su mnogi njegovi protivnici postajali njegove pristalice, a mnoge njegove pristalice prelazile na stranu protivnika jer nisu mogli odgovoriti tom njegovom zahtjevu. U fokusu njegovih filozofsko-političkih rasprava je uvijek Bosna i Hercegovina, a ne neka bošnjačka državica entitet na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.

U fokusu Filipovićeve kritičke misli su države i režimi iz okruženja, njihovi agresivni politički programi uništavanja Bosne i Hercegovine, ali isto tako pogrešni, apsurdni i štetni politički stavovi bošnjačkih političkih partija i njihovih lidera, njihovi štetni planovi, njihovo neznanje, nerazumijevanje, personalni karakteri i pogrešne ljudske reakcije na kontekst. Ono što je značajno u tim djelima jeste jasna i utemeljena iluminacija iluzija (zabluda) bošnjačke politike i političara, koje su, prema Filipoviću, nažalost postale i iluzije Bošnjaka.

Muhamed Filipović je bio 70 godina meta napada svih velikosrpskih i velikohrvatskih pretenzija u Bosni i Hercegovini, krivac za svako normaliziranje statusa muslimana i Bošnjaka, njihovog nacionalnog identiteta i utjelovljenje bosanskog duha iz duhovnosti i duhovne produkcije naroda koji žive u Bosni. U isto vrijeme je postao i meta napada svih malobosanskih politika koje su umjesto Republike Bosne i Hercegovine isplanirale napraviti jednu čistu muslimansku državicu – oazu za nekoliko bošnjačkih porodica.

Zapravo bi se moglo reći da je sâm akademik Muhamed Filipović taj racionalni nemir koji ne prihvata sudbinu kao ljudski psihološki, socijalni i politički konstrukt (čiji je princip: “ono što će se desiti, desit će se”). On sudbinu nije nikada čekao skrštenih ruku, nego je 70 godina uporno radio na tome da je racionalizira, da taj princip skrštenih ruku eliminira, da mogućnostima ljudskog umnog djelovanja dadne afirmativnu crtu i pravac, da tu sudbinu objasni u redeskripciji i tako pronađe za nju primarni razlog i intencionalnost, da je tako određenu i ne više nejasnu poveže s uvjerenjima ljudi koji tu sudbinu treba tek da konstruiraju a ne da je samo pasivno ispune. On je onaj filozof, intelektualac iz Bosne, kojem je uspijevalo da sudbinu jednog navodno “perifernog” naroda i pojedinca u njemu – jedno nejasno osjećanje neizvjesnosti u samoodređenju – dovede do pojma i da od duhovnosti stvori onaj okvir, konstrukciju, skelet mentaliteta kojem u svijetu života, u materijalnoj kulturi naroda odgovaraju događaji i stanja stvari čiji su identitet i postojanje morali onda priznati i “glavni” narodi i “središnji” pojedinci. Zbog toga je akademik Filipović čovjek kojem generacije duguju, koji znači nešto generacijama ljudi u Bosni i Hercegovini, i treba da znači, danas i sutra.

### *O AUTOBIOGRAFSKIM DJELIMA*

Akademik Filipović je napisao više autobiografskih djela u kojima je o fenomenima, procesima i stanjima stvari referirao iz svog filozofskog backgrounda, iz ontologije, logike, epistemologije i etike prvog lica. On je i tu narativnu formu pretvarao u platformu sučeljavanja i polemiziranja s ideologijama, političkim praksama društvenih aktera u Bosni i Hercegovini. Zapravo su ta autobiografska kazivanja bila narativi ne o njemu nego o Bosni i Hercegovini. Za mlađe čitateljstvo sadržaj njegovih autobiografskih djela izgleda kao vremepolov, a mogao bi lako poslužiti i kao jedan defter, jedan vrlo precizan popis teritorija, imovine, objekata na toj imovini, ljudi koji su bili ili jesu vlasnici imovine, odnosa između ljudi, teritorija i imovine, te odnosa između ljudi samih kroz nekoliko stoljeća u Bosni i Hercegovini. Na drugoj strani, atmosfera koju stvara prevodeњem sadržaja ovog stalno dopunjavanog deftera u ambijentalni “katastar” emocija, raspoloženja, toponima, nadimaka ljudi, opisa dnevnog života, karaktera ljudi i njihovih pojedinačnih sudbina, opisa “resursa” jednog porodičnog miljea i mentaliteta okruženja, još više umrežava i još dublje osmišljava ovu slojevitu arheološku zbirku memorativne evidencije i konzistencije samog autobiografa.

U brojnim knjigama autobiografske esejistike akademik Filipović u nekom smislu rezimira svoj životni put, prolazeći najprije kroz ideje koje su ga intelektualno obuzimale i u koje je sam ulazio svojim darom mišljenja, a onda kroz ljudske likove, kroz galeriju likova koji su ga na tom putu pratili, bilo da su išli jedan dio puta s njim, bilo da su mu dolazili u susret s prijateljskim ili neprijateljskim licem, bilo da su stajali kraj puta kao nijemi posmatrači, bilo da su čekali kraj puta u zasjedi. Jedna, dakle, scenografija sastavljena od likova i ideja koja mu je stalno visila nad glavom, kojoj je Muhamed Filipović bio podvrgnut ili koju je podvrgavao samom sebi, i jedna pozornica na kojoj je bio intelektualno prisutan duže neko iko drugi, duže čak i od onih koji su bili u undergroundu te pozornice, onih koje je sistem ili vrijeme povremeno izbacivalo na površinu i koji su poslije havarija, ličnih ili društvenih, dolazili, navodno, sebi i pitali se pred Filipovićem “Šta nam je bilo? Pa Ti si naš najveći...”, da bi odmah poslije toga ponovo postajali dio pogona koji proizvodi i stvara hajku na njega.

Zapravo baš u autobiografskim esejima akademik Muhamed Filipović pokazuje da je u ontologiju svijeta, kao u ćilimu života, utkana sjenka kao crna šara koja se stalno ponavlja u varijacijama, koja se spoz-



naje kao relativnost prirodnih stanja, kao neodređenost ljudske ćudi i kao nedokučivost sudbine. Ona se vidi u percepciji sebe i drugog, u lišenosti simpatije ljudskih duša koje su to samo zato jer dijele jednu svjetsku dušu, u djeljivosti uma koji je svugdje i nigdje, i ta se sjenka nebića, sa svih strana otpočeta, iz različitih vremena i generacija bačena na svijet i u život, pruža prema najvišem Biću u kojem se nalazi početak Brige za sve. Filipović često vrlo sjetno, i ponegdje rezignirano, kazuje da su svi koncepti koje je sagradio čovjek u svom duhovnom svijetu možda samo mrve neke apsolutne duhovnosti koje dobrim ljudima osvjetljavaju put na zemlji a od koje zli ljudi zapinju čineći grijeh gaženja ljudskog dostojanstva.

Eto, tog se grijeha i tog se gaženja dostojanstva, koje čine oni koji ne poštuju ni život, ni dušu, ni um, ni kruh, nakupilo prema akademiku Muhamedu Filipoviću u svim ovim godinama, u kojima je on, poput nemara nevidljive ontologije ljudske pameti, gradio intelektualnu arhitekturu bosanske duhovnosti što bi mogla biti mapa svih naših puteva koji se ne mogu preorati, ili zagradi, ili zajaziti, sa kojima se ne može trgovati, njih razmjenjivati ili premještati i za koje nema ulaznice osim čistog srca i bistrog uma. To je bila njegova uloga u ovom svijetu, koju je on i ispunio.

U posljednjoj knjizi koju je objavio (Roman jedne biografije, 2019) data je biografija Muhameda Filipovića kao jedno rodoslovlje porodice (Filipovići), koje je i rodoslovlje u kojem je patria nečije porijeklo, kao počelo ili princip roda: Muhamed Filipović svoje rodoslovlje mapira na rodoslovlje Bosne i Hercegovine, opisujući upravo ono što je bosansko, duh i kulturu bosanskih ljudi, kroz vrijeme u kojem je doživio svoje prečke i svoje suvremenike. Tako će se u romanu koji se bavi njegovom biografijom pojaviti obostrano uzajamno preslikavanje na način ekvivalencije, a ne prostog identiteta, simboli koji pripadaju rodu Muhameda Filipovića i simboli koji pripadaju rodoslovlju njegove očevine / domovine, Bosne i Hercegovine; simboli koji pripadaju njegovom trpljenju i patnji i simboli koji pripadaju trpljenju i razaranju njegove očevine / domovine, Bosne i Hercegovine! Time je Muhamed Filipović, kao autor ovog autobiografskog djela, zasigurno želio pokazati da je i domovina, patria, očevina, za nekoga, ako ne za svakoga, implicitni uzrok ili počelo njegovih životnih zbivanja, i da čovjek i njegova patria spadaju u isti sociokulturni rod, odnosno da su istog porijekla.

## O TOME ŠTA DUGUJEMO JEDNI DRUGIMA...

Akademik Filipović je mislio čovjeka i društvo iz njihove biti, iz njihovog roda, supstancijalno, iz opozicije prema varijabilnim i kontingentnim stanjima stvari i motivima i intencijama. To je filozofska strategije razumijevanja svijeta, i ona se poklopila sa njegovim karakterom: njegova su djela velikim dijelom produkt njegovog karaktera! Filozofski pristup svijetu i životu bio je dio njegove prirode koja mu je podarena u najvećoj mogućoj mjeri; to nije nešto što je on naučio u školi u toku obrazovanja! Bio je jednostavno obdaren i talentiran filozof.

Akademik Filipović je bio uvijek u opoziciji režimu i vladajućoj politici. Rijetko ga je kada režim uvukao u svoje konstrukcije, a i to, ako se dešavalo iz različitih razloga, vrlo brzo je ta neprirodna koalicija raskidana i Filipović se okretao drugim opcijama realizacije političkih ciljeva za koje je smatrao da su opravdani. Mijenjao je strategije, prakse, sredstva i alate da korigira politiku režima, da spriječi iluzije i zablude u koje je vladajuća politika vodila državu i društvo. Pisao je o tome knjige, članke, održavao skupove, osnivao političke partije, davao intervjue, saopštenja, snimao filmske priloge, tumačio, objašnjavao, govorio... protestirao. Bio je prepreka, i to vrlo glasna, pogrešnim idejama, iluzijama i zabludama, pogrešnim i štetnim radnjama za državnost Republike Bosne i Hercegovine. To je isticao stalno i stalno, nikada zapravo nije prestao biti kritičar prije svega političkih programa i praksi bošnjačkih partija. Ali je morao i stoički da trpi brutalni odgovor političkih protivnika, progone, izolaciju, ili samo ignoranciju svih režima koji su sipali iluzije i sprečavali svaku kritiku. Šta mu je u tom trpljenju pomoglo? Podsjetit ću ovdje na zapis jednog drugog filozofa koji je i sam napisao autobiografiju u formi romana, na Marka Aurelija (121–180 n.e.), rimskog imperatora i stoičkog filozofa koji je napisao roman o samom sebi u 12 knjiga. U knjizi II, paragraf 17, kaže:

“Dužina ljudskog života samo je tačka u vremenu, njegovo postojanje je u neprestanom toku, čula su mutna, sklop čitavoga tela podleže raspadanju i truleži, duša je čigra, sudbina je zagonetka, naš glas sumnjiv. Jednom rečju, sve što sačinjava telo, reka je, a što je u vezi sa dušom, san i dim. Život je borba i putovanje stranca; posmrtna slava je zaborav. Pa šta nas, onda, može da vodi? Samo i jedino filozofija. I to time što ćemo u sebi, kao po-bednika nad nasladama i bolovima, čuvati demona od zlostavlja-

nja i štete, što ništa nećemo raditi bez svrhe i služeći se laži i pretvaranjem, i što nećemo zavisiti od toga da li i neki drugi čovek radi to isto ili ne. Tako što ćemo ono što nam se desi i što nas snađe primiti sa ubeđenjem da sve to dolazi odnekud odakle i genije sam dolazi.” (Marko Aurelije: “Samom sebi”, “Razmatranja o samom sebi”: *Toon eis heauton biblia*, II. 17, Beograd: Dereta, 2004. Prev. Albin Vilhar)

Mi ne znamo da li će doći neko vrijeme kad će nam djela i kritička misao akademika Muhameda Filipovića postati instrumenti spašavanja naše časti pred nama samima i pred drugima. Možda će nas baš ta djela rehabilitirati pred povijesnim zbivanjima koja će tražiti od nas da pružimo evidenciju da nismo na ovom tlu minorna vjerska skupina, ali da imamo vjeru i običaje, da nismo samo etnija nego građani i nacija, da nismo samo Bošnjaci nego Bosanci i Hercegovci, da nismo samo tradicionalno ili čak orijentalistički vaspitani, nego da pripadamo evropskoj i svjetskoj kulturi u kojoj preferiramo prosvjetiteljsku, humanističku tradiciju i toleranciju, ljudska prava, obrazovanje, privatno vlasništvo, jaku ekonomiju, a odbacujemo rigidne identitetske komponente, mržnju, rasizam i ksenofobiju, i neke samo Evropi autentične vrijednosti koje ne bi bile univerzalne. Muhamed Filipović, profesor filozofije iz Bosne, član Akademije nauka i umjetnosti Republike Bosne i Hercegovine, ostavio nam je tu mogućnost, izborio nam je tu opciju. Možda će nam jednog dana zaista trebati! Jer on nam je pružio bezbroj dokaza da je sve moglo biti drugačije sa Bosnom i Hercegovinom i sa nama!

Zato nije vrijeme da se u formi zaborava opraštamo s akademikom Muhamedom Filipovićem. Jer još uvijek ne znamo, a može proći mnogo vremena da saznamo, ko će umjesto njega, direktno i javno, govoriti ljudima istinu, ili jednu verziju istine, ili ono što je racionalno prihvatljivo, a što se na racionalan način ne može poricati. On nam je govorio šta dugujemo jedni drugima kao ljudi, kao bića u istom rodu bića koja jesu smrtna, a nisu uvijek racionalna.

Trebat će nam to što je profesor i akademik Muhamed Filipović mislio i govorio!